

Riksintresse för kulturmiljövården

Blackstaby (D39)

Bjudby runsten SÖ55, foto KBT

KUNSKAPSUNDERLAG

Värden

Kunskapsvärde

Området visar på ett tydligt maktcentra med ”stormannasläkter” under yngre järnålder, med strategiska manifesta fornborgar som bevakar viken in till Blacksta. Samtliga byar har stora gravfält. Tydlig maktkoncentration till Bjudby/Blacksta-området där det tidigare funnits ett Berga. Här fanns det ursprungligen två storkhögar, idag är endast Kung Blackes hög kvar, en av Södermanlands största gravhögar. Utmed vägarna står det runstenar resta på platser som bildar entréer till bygden. Byarna, vägsträckningarna och gravfälten visar på ett ålderdomligt mönster och lång kontinuitet avseende bebyggelseplatserna.

Näshagen invid Långhalsen, söder om Trinkesta, är en sammanhållen fornlämningsmiljö med fornlämningar som sträcker sig från bronsålder till yngre järnålderns stora högggravfält. I området ingår fossil åkermark. Näshagen framstår som en plats av en dignitet som motsvarar Balcksta/Bjudby som inte hyst någon känd historisk bebyggelse.

I Blacksta är det möjligt att följa en utpräglad bondebygd präglad av självägande bönder. Jordbruksskiftena har genomförts utan att beröra bytomterna som behållit sin oskiftade karaktär, med något enstaka undantag. Byarna uppvisar välbevarade bebyggelsestrukturer med flera generationers boningshus.

Upplevelsevärde

De många fornlämningarna är tydliga med en monumental placering i landskapet och har stora upplevelsevärden. De har en tyngdpunkt i yngre järnålder och illustrerar på ett pedagogiskt sätt yngre järnålderns stormannabygd.

Den välbevarade bebyggelsestrukturen illustrerar en hel bygd där jordsbruksskiftena lämnat bytomterna oskiftade. Med få undantag ligger gårdarna samlade på den ursprungliga bytomten invid byvägen med rötter i järnåldern.

Bruksvärde

Området har stort värde som "levande landsbygd" med bofasta i många av husen och aktivt jordbruk som omfattar den under historisk tid nyttjade åkermarken. Odlingslandskapets karaktär är inte anmärkningsvärd utan präglas av storskalig åkermark och sakna i stort sett äldre spår.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

Sambanden mellan fornlämningarna, vägen och deras koppling till den historiska bebyggelsen ska vara avläsbara.

Det ålderdomliga, terränganpassade vägnätet, många gånger i gränsen mellan in- och utmark, ska behålla sin autentiska prägel. Det öppna landskapet ska bibehållas.

Välbevarade, ålderdomliga bystrukturer och enskilda byggnader med kulturhistoriska kvaliteter ska bevara sin karaktär och underhållas. Den värdefulla kyrkomiljön ska bibehålla sin karaktär.

Områdets jordbruksenheter ska ges förutsättningar att fortleva och bedriva ett bruk i linje med bevarandet av riksintresseområdets kvaliteter. Områdets ska fortsätta att vara en attraktiv boendemiljö.

Det innebär att:

- Fornlämningarna ska bevaras i enlighet med KML och vårdas.
- Ängs- och hagmarker där många av fornlämningarna återfinns ska fortsätta att betas.
- Åkermarken ska brukas och inte planteras igen.
- De välbevarade byarna ska kunna utvecklas inom ramen för sin övergripande karaktär.
- Nya byggnader ska anpassas till befintlig bystruktur och byggnadernas utformning.

Beskrivning

Naturgeografi

Kuperat, öppet jordbrukslandskap präglad av sjön Långhalsen och dess förbindelser genom åar med andra sjöar i området. Långhalsen ingår i ett större sjösystem med förbindelse till Vadsbrosjön i väster och sjöarna norr om denna. I området finns många höjder med morän och bergklackar som utgör skogs- och hagmark. Åkermarken återfinns på de postglaciala lerorna och i sluttningarna ner mot sjöarna. I området förekommer större flyttblock. Den öppna jordbruksbygden avgränsas i nordost av en rullstensås, norr om denna tar hållmarksområden vid.

Dagens landskapsbild

Varierat, böljande jordbrukslandskap med skogsklädda höjder och områden med ängs- och hagmark. Ett mjukt slingrande, terränganpassat vägnät i öst-västlig riktning binder samman byar med välbevarad bebyggelse. På höjderna och i hagmarken finns ett flertal fornlämningar, flera av höggravfälten i området syns tydligt i landskapet. Det kuperade landskapet med sina många sjöar erbjuder många natursköna vyer.

Dagens brukande

Jordbruk, Blacksta vingård.

Dagens bebyggelsestruktur

Byarna Fyrby, Trinkesta, Blacksta och Bjudby ligger på rad utmed den gamla landsvägen. I norr ligger Kulsta och i söder invid Långhalsen ligger Näsby och Hovby. Med undantag av Trinkesta som varit Kyrkoherdeboställe så har byarna två till tre gårdar. Bebyggelsen ligger alltså kvar i ursprungligt läge på bytomten. Under 1900-talet har några av gårdarna slagits samman till en ekonomisk enhet. I området finns få torp, ett soldattorp och enstaka gathus och backstugor.

Bebyggelsen är traditionell och består av välbevarad gårdsbebyggelse med något bostadshus från 1700-talet men framförallt från 1800-talet. Vid flera av gårdarna är det möjligt att följa flera generationers bostadshus, t.ex. en ombyggd äldre parstuga vid Trinkesta, till det sena 1800-talets stora mangård till bostadshus från 1900-talets mitt. Ekonomibyggnaderna är i regel från 1900-talet. I området finns enstaka äldre timrade bodar, bl.a. vid Fyrby. Mangårdarna är i regel mycket välbevarade, t.ex. putsade bostadshus från 1800-talet vid Fyrby, äldre timmerhus vid Sköttsletorp och och rödmålade boningshus från sent 1800-tal vid Kulsta. Gårdarna vid Bjudby uppvisar identisk gårdsstruktur med stora manhus. Näsby har närmast säterikaraktär med äldre arbetarbostäder från sent 1800-tal utmed uppfartsvägen.

Historiska skikt

Stenålder – Vid Historiska museet förvaras en handfull bergartsyxor som påträffats på Fyrby, Trinkesta och Kulsta marker. I Blacksta finns det gynnsamma förutsättningar för att finna boplatser på höjdnivåer mellan 30 och 50 meter över havet, d.v.s. från hela yngre stenåldern.

Bronsålder - I området finns enstaka rösen och ensamliggande stensättningar som visar på spridda bosättningar i området redan under bronsålder.

Äldre järnålder – Yngre järnålder - Inom de gravfält som hör till varje by återfinns ett antal gravar av äldre järnålderstyp. De ligger i regel i direkt anslutning, alternativt mycket nära de mer omfattande höggravfält som anläggs under yngre järnålder.

I området finns tre fornborgar, två på markanta berg invid Långhalsen med utsikt över bygdens vattenfarled. Ytterligare en ligger vid Sköttsletorp i norr med god överblick över områdena norr om Blackstabygden. Tillsammans bevakar de vägarna in till den centrala yngre järnåldersbygden vid Blacksta och Bjudby. Fornborgarna hör samman med ett större system av sjöanknutna fornborgar i området Vadsbro, Bettna, Blacksta och Husby-Oppunda. Under yngre järnålder framträder en rik bygd med stora gårdar med stora gravfält. Gravfälten har framträdande placering invid den öst-västgående huvudvägen eller invid Långhalsens viktiga vattenfarled. Gravfälten ligger invid dagens byar och visar tillsammans med ortnamnen att samtliga enheter etablerades under yngre järnålder. Invid Långhalsens strand finns ett höjdområde, Näshagen där det finns bronsåldersrösen och flera omfattande gravfält som uppvisar kontinuitet genom hela järnåldern. Detta område har inte haft någon känd bebyggelse i historisk tid. I äldre tid har området legat under flera av socknens byar, idag hör merparten till Trinkesta, tidigare socknens kyrkoherdeboställe. På 1700-talet benämndes östra delen av detta område för Stensängen och brukas som äng av fyra byar. I området fanns minst åtta lador. Fornlämningar i Näshagen visar att det fanns en bosättning av betydande dignitet under förhistorisk tid i området.

I området finns ett stort antal runstenar i anslutning till vägarna. Vid Bjudby finns tre stenar som omnämner Torstens släkt som sägs vara av länsadelsbörd. Två av dessa har mycket fina ristningar. Vid Trinkesta har det stått en runsten som nu är försvunnen och vid Fyrby finns det en ristning i fast håll invid vägen. Vid Bjudby finns det spår av en hålväg invid två av runstenarna. En av runstenarna omnämner vikingafärder till England. Vid Trinkesta fann man på 1800-talet en silverskatt som dominerades av slivermynt från kung Ethelred II, som betalade danagälder under åren 992-1012.

På gravfältet vid Blacksta finns en storhög, ca 30 m i diameter och 4 meter hög, kallad Kung Blackes hög. Vid Bjudby har det funnits ytterligare en storhög som försvann under 1800-talet.

Medeltid - Sockenkyrkan uppfördes under 1100/1200-talet på Blacksta bys marker. Kyrkogården anlades över ett av byns gravfält, troligen från vikingatid. Under medeltid skedde en fortsatt kolonisation av de kringliggande markerna i norr och i nordost vilket antyds av ortnamnsskicket i området som slutar på –torp och –bol.

Blacksta-bygden karakteriseras av att byarna bestått av två till tre gårdar brukade av självägande bönder. Gårdarna har legat kvar på bytomten efter laga skifte, under 1900-talet har det skett en viss sammanslagning av gårdar. I Fyrby, Kulsta och Bjudby är bykaraktären mycket välbevarad utan nyare inslag. Blacksta bondebygd kan ställas mot södra sidan av Långhalsen i Bettna socken som dominerats av tre säteribildningar, Ålspånga, Ekenäs och Harlinge (senare delad i två gårdar).

Värdetext 1987

Central fornlämningsbygd med enstaka rösen, gravfält och en storhög i Blackstaby. Fornborgar, runstenar och äldre vägsträckningar. Bondebygd med genom gårdssammanslagningar utglesad, traditionell bebyggelse. Sockenkyrka.

Historiska näringar

Jordbruk

Kommunikation

Området präglas av läget invid ett förgrenat sjösystem som varit en viktig vattenfarled i förhistorisk tid. Blackstabygden ligger i det inre av en vik som på ömse sidor skyddas av strategiskt belägna fornborgar i mycket manifesta lägen med omfattande vallsystem. Fornborgen vid Sköttseltorp överblickar det öppna landskapet norr om Blackstabygden. Särskilt Hovby skans har en strategisk placering genom att överblicka Blackstaviken, sundet vidare mot västra Långhalsen, ån mot Vadsbro sjön i norr och det sjösystem som fortsätter vidare norrut till det inre av Södermanland.

Genom området löper två huvudvägar som nyttjats sedan förhistorisk tid, Nyköping-Flen och Husby-Oppunda till Vadsbro. Dessa vägar korsar varandra väster om Bjudby. Vägnätet kantas av runstenar, bl.a. i fast håll vid Fyrby. Mer långväga resor anas genom en runsten som nämner England. Till detta kommer en vikingatida silverskatt som innehöll en stor andel engelska mynt.

Samhällsfunktioner

Yngre järnålder – maktcentra uttryckt i höggravfält och monumentala storhögar
Sockencentrum.

Makt

Yngre järnåldern stormän – Kung Blackes hög. Runstenarna talar om Torstens släkt av länsadelsbörd.

Vems landskap

Stormän under yngre järnålder.

Självvägande bönder i historisk tid.

Visuella/ historiska samband

Fornborgarna bevakar vattenlederna med tydliga siktlinjer mellan dessa.

De förhistoriska gravfälten exponerar mot vattnet och ligger utmed vägarna där runstenarna står resta.

Koppling till naturgeografi

Fornborgarna ligger på markanta berg invid vattnet. Bytomterna ligger på en höjdrygg i terrängen med mjukt sluttande åkermark, tidigare ängsmark, ner mot sjön Långhalsen. Under järnåldern var Långhalsens vattenyta större och Blacksta och Hovby låg då relativt nära sjökanten. Idag är det endast Näsby som alltså ligger invid sjön.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Blackstaby (D39)

Socken: Blacksta sn

Kommun: Flens kommun

Karaktärstyp: Fornlämningsmiljö

Karaktärsord: Fornborgar, förhistorisk vattenfarled, järnåldersgravfält, höggravfält invid bytomterna, runstenar, storhögar, vägsträckning med rötter i järnåldern, runstenar, Kung Blackes hög, fossil åker, ortnamn från yngre järnålder, 1100-talskyrka, kyrkomiljö, välbevarade byar, välbevarat odlingslandskap.

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML

Kyrkliga kulturminnen, 4 kap. KML.

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap. 6§ MB

PBL 8 kap. §13,14,17.

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

I norr omfattar riksintresset Skötselstorp med dess fornborg som överblickar norra delen av Blacksta och det öppna landskapet i norr. I gränsen mot skogsmarken finns enstaka stensättningar av äldre järnålderstyp.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
Stenålder	Lösfynd av bergartsyxor i de höglänta delarna, på Trinkesta Kulsta och Fyrby marker.		Vattenfarleder		Lösfynd av bergartsyxor på i Statens Historiska museum.
Bronsålder	Enstaka rösen och stensättningar från bronsålder.		Vattenfarleder		Krönrösen i Näshagen
Äldre järnålder	Ensamliggande stensättningar och äldre järnåldersgravar på bygravfälten visar på bosättningar		Fornborgar på strategiska platser runt bygden, överblickar vattenfarled via Långhalsen	Fornborgssystemet visar på en övergripande organisation	Gravfält norr om Trinkesta och i Näshagen
Yngre järnålder	Gårdarna i området etableras. Ortnamnsskicket, monumentala höggravfält vid varje by Jordbruk		Vägnätet permanentas – med runstenar England nämns på runsten	Klung Blackes hög Storhög vid Bjudby Runstenar om Torstens släkt av länsadelnsbörd	Kung Blackes hög, runstenar, gravfält vid varje by, Hovby, Näsby, Bjudby, Blacksta, Kulsta, Trinkesta, Fyrby,
1100/1200-tal	Kyrkan uppförs på Blacksta mark				Kyrkan
1600-tal och framåt	Byarna Hovby, Näsby, Bjudby, Blacksta, Kulsta, Trinkesta, Fyrby, Skötselstorp ligger kvar oskiftade på bytomten. Byar om två till tre gårdar. Jordbruksbygd Kyrkan byggs om på 1800-talet.		Landsvägar som korsar varandra. Vadställe över Långhalsen sydväst om Näsby.	Självägande bönder Blacksta kyrka med sockencentrum. Trinkesta - prästgård	Fyrby, Kulsta, Bjudby välbevarad bybebyggelse